

Geografi på stenåldern

Stenåldern är en lång period i vår historia, en period där människornas livsföring genomgick många förändringar. Den mest omfattande var troligen övergången från ett nomadiserande jägar- och samlarliv till ett mer bofast jordbrukarsamhälle. Även landskapet omvandlades väsentligt under denna period och kom att påverka människornas liv och kontaktnät.

Landskapets förändringar

Stenåldern i Sverige börjar för omkring 13 000 år sedan när istidens stora inlandsis, som täckt hela norra Europa, började smälta av och drog sig tillbaka norrut. Klimatet blev mildare och stora områden där inlandsisen tidigare legat förvandlades till frodiga gräsmarker med gott om betande vilt.

Västmanland var under denna tid i det närmaste helt täckt av vatten, och det som nu är Östersjön var ett instängt innanhav med mycket högre vattennivå än dagens. Under istiden hade jordskorpan tryckts ned av de enorma ismassorna och när nu inlandsisen försvann lättade trycket och landhöjningen påbörjades. Det skulle dock dröja ett bra tag innan effekterna av landhöjningen blev synliga då avsmältningen från de stora ismassorna också höjde världshavens vattennivå. Det var endast de mer höglänta områdena i Västmanlands norra delar samt en del platser i de mellersta och södra delarna som nådde upp ovan vattenytan och bildade ett skärgårdslandskap.

Östersjön genomgick under stenåldern en mängd förändringar i såväl vattennivå som i vattnets sammansättning. Vissa tider var det ett sötvattenhav, i andra ett bräckvattenhav och i vissa fall delvis även ett saltvattenhav. Detta hängde samman med landhöjningen, mängden smältvatten från de stora isarna m.m. Vid vissa tider snördes förbindelserna med västerhavet av och Östersjön blev därigenom sötare. Efter en tid fick det åter igen förbindelser med de salta vattnen på västkusten och omvandlas därigenom till bräckvatten igen. Dessa olika faser i Östersjöns historia har alla fått egna benämningar såsom Yoldiahavet eller Litorinahavet. Dessa förändringar gav även upphov till ett antal olika förändringar i vattennivån i Östersjön.

Spår av detta kan man fortfarande se på vissa platser i länet i form av klapperstensfält; områden som under vissa perioder var kustlinjer och stränder. De mest välkända är de så kallade Litorinavallarna som återfinns ungefär 60 m över dagens vattennivå.

Mot mitten och slutet av stenåldern började landhöjningens effekter visa sig. Större och större markområden började komma upp ovanför vattnet. Mot slutet av stenåldern var fortfarande stora delar av södra Västmanland fortfarande ett skärgårdslandskap och djupa vikar sträckte sig långt upp mot bergslagen. Vid övergången till bronsåldern omkring 1800 f.Kr. låg vattennivån ungefär 25 m över dagens.

Västmanländska nomader

När inlandsisen drog sig tillbaka följde grupper av människor efter och jagade viltet som betade av de frodiga markerna. Dessa människor var nomadiserande jägare och samlare och slog sig ned vid tillfälliga jaktstationer eller säsongsboplatser. De tidigaste spåren efter dessa människor i Sverige kommer från Finjasjön i Skåne och är från omkring 11 000 f.Kr.

Allt eftersom klimatet blev mildare förändrades även växtligheten. Grässlätterna ersattes med björk- och tallskogar vika i sin tur ersattes av stora ädellövskogar. Människorna bosatte sig framförallt utmed kusterna eller vid sjöar och våtmarker där det fanns gott om fåglar, fisk, sälar och andra bytesdjur. I skogarna fanns det gott om vilt såsom älgar, hjortar och vildsvin och mängder med småvilt.

Vattendragen och kusterna var dock viktiga även ur kommunikationssynpunkt; att resa med stockbåtar gick mycket fortare och enklare än att ta sig långa sträckor till fots i obruten terräng. Experiment som gjorts i modern tid visar att man kan paddla en enkel stockbåt mellan Gotland och Öland på 8-9 timmar i gott väder. En resa mellan Gotland och Tysklands nordkust skulle ta ungefär 1 vecka. Att resa långt på vattenvägarna var alltså inte omöjligt.

Omkring 7500 f.Kr. började Mälardalen koloniserats och även områdena norr därom. De äldsta spåren som hittats av människor i Västmanland är dock endast omkring 6000 år gamla d.v.s. från omkring 4000 f.Kr. Strandlinjen gick då i linje med Västra Skedvi, Ramnäs och Västerfärnebo, där stenåldersjägarna hade återkommande jakt- och fiskestationer.

Efterhand blev människorna mer och mer bosatta, man började hålla tamdjur och flyttade kanske bara mellan ett par olika platser för att driva djuren till nya beten. Helt bofasta tror man inte att människorna här blev förrän ca 3000 f.Kr. då man började bedriva jordbruk. I början tillämpade man huvudsakligen svedjejordbruk

14000
f. Kr.

Issmält-
ningen

12000
f. Kr.

Boplatser

11000
f. Kr.

Mammuten
dör ut

8000
f. Kr.

Svealand
isfritt

4700
f. Kr.

Keramik

4100
f. Kr.

Sädes-
odling

2800
f. Kr.

Guld och
koppar

2500
f. Kr.

Egyptens
pyramider

vilket ganska snabbt försämrar jordmånen. Efter några odlingssäsonger flyttade man antagligen därför boplatserna till ett nytt område. Med tiden utvecklades dock odlingsformerna och människorna kom att bli mer bofasta.

Kommunikationer

Hur uppfattade människorna sin omgivning på stenåldern? Skrämdes de djupa skogarna och de vida vattnen dem? – Det är nog inte troligt. Stenåldersmänniskorna var väl förtrogna med sina omgivningar och var nog vana vid långa resor. Genom att studera föremål och andra fynd efter dåtidens människor kan man snart skapa sig en bild av hur de rörde sig och vilka kontakter de hade med andra människor och kulturer. Som tidigare nämnts har experiment visat att man med lätthet kunde ta sig långa distanser med båt. Fynd från Västmanland bekräftar detta.

Ibland kan man finna föremål från stenåldern som inte tillverkats här, och alltså på något sätt importerats hit. Ett bra exempel på det är flinta och föremål gjorda av flinta. Flinta förekommer inte naturligt i den här delen av landet annat än som enstaka lösa stenar. Ändå finner arkeologer då och då stenåldersverktyg t.ex. yxblad, pilspetsar eller knivar gjorda i det materialet här. Troligen har de eller råmaterialet till dem fraktats ända från Skåne eller till och med från Danmark där flintan fanns i rikliga mängder. Flintföremål från Öresundsregionen har återfunnits så långt norrut som i Västerbotten.

Arbetstips

- Studera en karta över ett lokalt känt område med höjdkurvorna utmärkta. Konstruera nya kartor med hjälp av höjdangivelserna för att se hur området såg ut under olika perioder av stenåldern.
- Hur lång tid tar det att gå t.ex. till och från jobbet eller skolan idag? Gör tester på vilken medelhastighet vi promenerar i, och översätt skolvägens sträcka till det.
- Landet höjer sig fortfarande ur vattnet i Sveriges norra delar, liksom det sjunker i söder. För närvarande beräknas landhöjningen där den är som störst (vid höga kusten) resultera i ca 4 cm höjning varje år. På 100 år blir det 4 m. Hur kommer Sverige att se ut då?

- Besök någon av fornstränderna från Litorinahavet och reflektera över landhöjningen sedan stenåldern. På motsvarande sätt kan man från åsarna som nämnts i texten föreställa sig stenålderns vattentäckta landskap med uppstickande öar.

Att läsa vidare

Läs om *Västmanlands natur- och kulturmiljöer i Västmanland, mälardalen - bruksbygd - bergslags* (Västmanlands fornminnesförenings årsskrift nr 68 1990-91). Där står det samlat och lättfattligt om länets utveckling sedan istiden.

Arkeologi i Sverige, del 1 av Göran Burenhult beskriver motsvarande för hela Sverige och går djupare in på landskaps- och naturutvecklingen under stenåldern. För att jämföra Sveriges utveckling med övriga världen kan man läsa i *Historien i kartor* (Almqvist & Wiksell) där det finns bra bilder och texter. Även *Sveriges Nationalatlas* beskriver Sveriges geografi i ett historiskt perspektiv.

Kulturmiljöer i Västmanland

De flesta bosättningslämningarna från stenåldern följer även de vattenlinjerna och vattendrag och sjöar i landskapet. Såväl Svartån som Sagån, Örsundaån, Hedströmmen och Kolbäckån kantas av spår från stenåldern. Stenåldersboplatserna Fågelbacken utanför Västerås och Äs i Romfartuna räknas båda som tidiga bosättningar från övergångsskedet mellan jägar- och bondestenålder. Här har man funnit stora mängder keramik, men också djurben från säl, älg, kronhjort, björn, vildsvin, skogsmård och bäver. Det ger en inblick i landskapets rikedom.

Just dessa stenåldersboplatser visar inga direkta spår på att jordbruket spelat någon större roll för födoinsamlingen. Andra fynd söder om Mälaren tyder dock på att människor börjat odla marken under samma tid.

